

Sociology & Cultural Research Review (SCRR)
 Available Online: <https://scrrjournal.com>
 Print ISSN: 3007-3103 Online ISSN: 3007-3111
<https://doi.org/10.5281/zenodo.16903667>
 Platform & Workflow by: *Open Journal Systems*

Family System and Life Style of Punjab

پنجاب دی رہتل تے خاندانی نظام

Prof. Dr. Mujahida Butt

Chairperson Department of Punjabi, Lahore College for Women University, Lahore

ABSTRACT

By examining Punjabi society, we learn that Punjabi culture is facing many problems and social evils. There are no such outdated customs in this society that have been influenced by Hindu culture and Western culture. The British also occupied this region for a long time, which caused the influence of these outdated customs on our society and people. If we look at it from an Islamic point of view, Islam encourages these customs. I will reveal the impact of this system on the people and society in Punjabi society at Pakistan,

Keywords: Society, Punjab, culture, Hindu, India, Pakistan, Islam.

پنجاب پنج دریاواں دی دھرتی دو حصیاں وچ ونڈیا اے۔ مشرقی پنجاب تے مغربی پنجاب۔ 1947ء مگروں مشرقی پنجاب بھارت ول تے مغربی پنجاب پاکستان ول اے۔ مغربی پنجاب نوں پاکستانی پنجاب تے مشرقی پنجاب نوں بھارتی پنجاب آکھیا جاندا اے۔ مغربی پنجاب دے پنڈاں تے شہراں دونوں وچ حیاتی خاندانی نظام اتے چل دی اے۔

”پنجاب کے دیہاتی اور شہری دونوں حلقوں میں فرد کی زندگی پر خاندان کا اثر سب سے زیادہ ہوتا ہے۔ نسل کے علاوہ زیادہ تر جائیداد بھی آبائی سلسلے کے ذریعے سے ملتی ہے۔“⁽¹⁾ پنجاب وچ خاندانی نظام ڈھیر پر چلت رہیا جس پاروں ذات برادری تے حسب نسب نوں ڈھیر مانتا ملدی رہی۔ وڈے ٹبر تے خاندان نوں ماضی وچ طاقت جانیا جاندا اے۔ پنجاب وچ ڈھیر خاندان پنڈاں دی مانتاں جد کہ شہراں وچ مختصر خاندان نوں اُچھیتا دتی جاندی اے جیہد اوڈاکارن تعلیم اے۔

"The independent nuclear family is characteristics of modern industrial societies."

(2)

پنجاب وچ عام خاندان دے نال نال پدر سری طرز دا خاندان وی رائج اے جیہدے وچ خاندان دے بزرگ سربراہ ہوندے نیں۔ خاندان دے مرد دے حکم تے عمل کرن توں بعد خاندان دی وڈی زنانی دافصلہ منیا جاندا اے۔ ایس توں اڈ مشترک خاندان اج وی پنجابی پنڈاں وچ ویکھن نوں ملدا اے۔ سانبھے خاندان دیاں دو قسماں نیں اک اوہ جتھے سارے جی رل کے رہندے تے گھر دے مقرر کیتے خرچ وچ حصہ پاؤندے نیں۔ دوجی قسم وچ گھر دے جی اکٹھے رہندے تے نیں پر ہر خاندان اپنا اپنا باورچی خانہ وکھرا رکھدا اے تے اپنی مرضی نال روٹی ہانڈی کردا اے۔

"In some families of married sons, with or without their fathers, live in the same compounds cultivate land in common own cattle jointly but nevertheless divide their incomes and cook and eat separately." (3)

پنجاب دے پنڈاں تے قصبیاں وچ سانجھے خاندان دیاں دونوں قسماں پرچلت نیں۔ دونوں قسماں چنگی نظریں نکلیاں جاندیاں نیں۔ پدر سری مقامی خاندان دی اجیہی قسم اے جیہڑی شہراں تے پنڈاں تے قصبیاں تنوں وچ رائج اے۔ خاندان وچ نواں ویایا جوڑا منڈے دے گھر رهندا اے تے وہی منڈے دے گھر دی ملکہ متھی جاندی اے۔ حدیث نبوی ﷺ اے کہ:

”عورت اپنے شوہر کے گھر کی حکمران ہے اور اپنی حکومت کے دائرہ عمل میں اپنے عمل کے لیے جواب دہ ہے۔“ (4)

فیروی پنجاب وچ خاندان دیاں اوڈا قسماں نیں پر ڈھیر پرچلت سانجھا خاندان اے۔

لکھاں ورہیاں پہلاں انسان جنگلاں، اُجاڑاں تے کھوہاں وچ سکے گھاہ، پتے تے پھل کھا کے گزارا کر داجنگلاں وچ جنور وی رهندے سن کجھ ٹکڑے جانوراں داجدوں داء لگدا اوہ انساناں نوں چیر پھاڑ کے کھا جاندے۔ انسان نوں رب نے اشرف المخلوقات بنا کے گھلیا۔ اوس وحشی جنوراں نال نبڑن دے ڈھنگ طریقے جاچے، ہتھیار بنائے جیہناں نال جانوراں دا شکار وی کرداتے اوہ گوشت وی کھاؤن لگا۔ کھان پین دا طریقہ بدل گیا تے ہتھیار وی نویں آگئے۔ فیر جنگل دی بے ڈھنگی حیاتی چھڈ کے وکھرے رہن داجارا کیتا۔ علاقے دارہن سہن علاقے دی ثقافت، حیاتی، رسم ریتاں تے عقیدیاں دی ترجمانی اے۔ پنجاب دی دھرتی رہن سہن ثقافت، تہذیب تے روایتاں دی بھرپور ترجمانی کردی اے۔ کماں کاجاں نے حیاتی دے رنگ ڈھنگ انسانی وسیب نوں دو قسماں وچ ونڈیا۔ اک پنڈے دوجا شہر۔ تہی قسم دا وسیب وی اے جس بارے غور نہیں کیتا جاند اوہ قصبے نیں۔

پنڈاں تے شہراں دے مہاندے دا ڈھیر فرق ایہہ وے کہ پنڈاں وچ عام کر کے کچے مکان تے کچیاں گلیاں پورے پنڈے دے آل دوالے پیلیاں جد کہ شہراں وچ کچے مکان، پکیاں گلیاں، وڈیاں وڈیاں دکاناں تے پکیاں سڑکاں نیں۔ قصبیاں اُتے پنڈاں تے شہراں دونوں دا اثر اے۔ ایہہ عمومی طور تے اجیہے پنڈے جیہڑے شہراں داروپ دھارن دی کوشش وچ نہ پنڈے رهندے نیں نہ ای شہر بن سکدے نیں۔ رہن سہن وچ کدھرے پنڈاں دی حیاتی دسی اے تے کدھرے شہراں دی۔ پنڈاں، شہراں تے قصبیاں دے واسی اکو کجھ ہوندے نیں۔ ازلی سانجھاں پنڈاں دے انگ ساک شہراں، قصبیاں تے شہراں دے ساک نیں پنڈاں، قصبیاں وچ دسدے نیں۔ پنجاب زرعی علاقہ اے۔ 1947ء توں پہلاں ہندوستان دا ”انانج گھر“ سی۔ بریٹ ڈینس آکھدا اے کہ

”یہ علاقہ اصل میں زرعی ہے اور آزادی سے پیشتر اسے ہندوستان کا انانج گھر ہونے کی شہرت تھی۔“ (5)

پنجاب عشقیہ لوک گیتاں تے زمین دی زرخیزی پاروں مشہور اے۔ ایہہ پاکستان داسب توں ودھ ترقی یافتہ حصہ اے۔ جہدارہن سہن بڑا ای سوہناتے من کچھواں اے۔ پنجاب وچ ہزاراں دی تعداد وچ پنڈے نیں تے ہر پنڈے دی رہتل بہت منظم اے۔

سویر ویلے پنجابی پنڈاں دی فضا نور بھری ہوندی اے۔ سرگھی ہوئی، ککڑاں بانگیاں دتیاں، ہالی جوگاں لے کے کھیتاں نوں ٹرپیندے نیں۔ سانجھ تے مل ورتن پینڈو وسوں بدھی اے۔ اک نوں پیڑ ہووے تاں سارا پنڈا اکٹھا ہوندا اے۔ رہن سہن بڑی سادہ اے۔ پنڈے گھر آپس وچ جڑے ہوندے نیں تے کندھاں سانجھیاں ہوندیاں نیں۔ پنڈاں وچ اوڈا ڈاتاں دے لوک وسدے نیں۔ خوشی غمی وچ سارے اپنے اپنے کم چک لیندے نیں۔ رناں خاندان نال کماں وچ ہتھ وٹاندیاں نیں۔ پنجاب دے پنڈاں وچ آج توں کچھ چڑپہلاں دوپہر شام نوں کم کارتوں ویہلے ہو کے حقے پنجا کے لوکی ڈیرے، تکیے جاہندے نیں۔ وارث شاہ دی ہیر توں لے کے پنڈے چھوٹے موٹے مسئلیاں دے حل دامر کز ایہہ تکیے، ڈیرے، چوپال گھرتے ذیل گھرای ہوندے نیں۔ آج کل ہر بندہ اینا مصروف اے کہ کسے کول ویہل نہیں۔ پنڈاں دی فضا ڈھیر سوہنی اے۔ اکثر شہر دے لوک وی اپنا جی پرچاون لئی پنڈاں دا رخ کردے نیں۔ لوک ادب، لوک راگ، لوک کہانیاں تے اکھاناں دے رچن ہار پنڈاں دے لوک ہوندے نیں۔ اوہناں دی اکٹھ دیاں کہانیاں قوم داوڈا سرمایہ نیں۔ پاکستان دی زیادہ تر آبادی زراعت پیشہ اے۔ زمانہ قدیم توں اک شہری روایت چلی آرہی اے جیہدے سببوں شہری معاشرے نے نشوونما پائی۔ شہریت مغربی پاکستان دے دو بے حصیاں دے مقابلے وچ مغربی پنجاب اے ترقی پذیر اے۔ تجارت تے صنعت حرفت دی ترقی سببوں آبادی پنڈاں توں نکل کے شہر ول نوں اے۔

”شہراں دی زندگی پنڈاں وانگ سدھ پدھری نہیں اے ایہدے وچ وڈے تکلف تے دکھاوے ہوندے نیں۔ رہن سہن، اٹھن بیٹھن، کھاو پین، ملن ورتن تے بولن چالن وچ نوں چانن دا بڑا خیال رکھدے ہن۔“ (6)

شہراں وچ دو بے دیاں دے لوکاں راہیں حیاتی دے کئی رنگ شہراں وچ ڈھکدے نیں جس پاروں شہراں وچ نت نوں فیشن پھٹدے نیں۔ پنڈاں دارنگ و رہیاں تائیں اکو ہوندا اے۔ پنجاب دے شہراں وچ کلاس تے اسٹیٹس دا بڑا خیال رکھیا جاندا اے پر ذات پات دا خاص خیال نہیں رکھیا جاندا جہ کہ پنڈاں وچ ایہہ ات لوڑی دا اے۔ کیوں جے اسلام وچ ذات پات دی نندیا اے۔ پنجاب دے شہراں وچ سائنس تے بجلی دیاں برکتاں نیں پر پنڈاں وچ ایہہ ورلیاں و رلیاں ای اپڑیاں نیں۔ قصبیاں دے رہن سہن وچ پنڈاں شہراں دونوں دا عکس دسد اے۔ گویڈ نہیں لایا جاسکدا کہ قصبیاں اُتے پنڈاں دارہن سہن اگھڑواں اے کہ شہراں دا، دونوں رنگ برابر نیں۔ سوہنی دھرتی دی ہر شے ای سوہنی اے اوہ لوک رنگ ہووے بھائیں نوں رنگ، پنڈے ہووے شہریاں شہراں نالوں پنڈے تے قصبے سوہنے پنڈاں نالوں شہر تے قصبے تے قصبیاں نالوں پنڈے شہر سوہنے ہر وسیعے نے ملکی ترقی وچ بہت کچھ کیتا اے بھائیں اوہ شہر ہوں یا پنڈے یا قصبے سانوں ہر رہتل نال پیار اے۔ ”سانجھ وچ برکت اے“۔ رل مل کے رہن والیاں نوں کوئی باہروں بندہ نقصان نہیں اپڑاسکدا۔ ایسے طرح سانجھے خاندانی نظام وچ بھراواں دے رل مل کے رہن نال اتفاق دی برکت دسدی اے۔ سانجھے خاندان وچ رہن والیاں وچ اک دو بے لئی احساس دا جذبہ پنگر دا اے اک دی تکلیف نوں دو بے محسوس کردے نیں۔ حدیث نبویؐ اے کہ:

”مومن مومن کے لیے ایسے ہے جیسے عمارت کہ اس کا ایک حصہ دوسرے حصے کو مضبوط کرتا ہے۔ پھر آپ نے انگلیوں میں انگلیاں ڈالیں۔“ (7)

مشرکہ خاندان کیوں بے خونی رشتہ داراں نال رل کے بن دااے تے آپ نے خونی رشتہ داراں لئی بھلائی دا حکم دتا اے۔ کلے رہن والا ہر ویلے اپنے آپ نوں غیر محفوظ جاندا اے۔ کلے رہن والے نوں جدوں گھروں باہر جانا پوے تے اوہدے لئی سب توں وڈا مسئلہ پچیاں نوں کلے گھر وچ چھڈن دا ہوندا اے۔ سانجھے خاندان والے اپنے آپ نوں محفوظ جانداے نیں۔ جدوں گھر دا اک جی کم لئی باہر جائے تے اوہنوں بال بچے دی فکر نہیں ہوندی۔ معاشرہ اوہدوں تشکیل پاؤندا اے جدوں لوکی اک دو بے دے دکھ، درد تے خوشی غمی دے ساتھی ہوں۔ سانجھے خاندان دے جی اک دو بے دی خوشی، غمی تے دکھ درد دے بہترین ساتھی ہوندے نیں۔ نکلے نکلے درد تے دکھ وچ وی اک دو بے داسا تھ نہیں چھڈ دے۔ اللہ تعالیٰ نے قرآن مجید وچ والدین دی خدمت بارے ڈھیر زور دتا اے۔ حدیثاں وچ وی تھیں تھیں تے مایاں دی خدمت کرن والے نوں جنت دی خوشخبری سنائی اے۔ سانجھے خاندانی نظام وچ ماں، پپو اولاد دے نال رہندے نیں ایس طرحاں اوہناں دے حقوق دا خیال رکھیا جاندا اے۔ کلے رہن والے خاندان وچ ماپے اولاد نال نہیں رہندے جس پاروں مایاں دے حق ہر گز پورے نہیں ہوندے۔ ماپے جس طرح نکلے ہوندیاں توں وڈے ہون تیکر اپنے بالاں دی پرورش کردے نیں اولاد دا وی فرض اے کہ اوہناں نوں کسے وی قسم دی تکلیف نہ اپڑے۔ آپ نے ہمدردی، خیر خواہی تے ایثار و قربانی دے جذبے نوں اچاریا۔ ایس جذبے توں بغیر معاشرہ، معاشرہ نہیں سکوں بھیڑاے۔ سانجھے خاندان وچ رہن والا اک بندہ بے گھٹ کما رہیا ہوئے تے دو بے کماؤن والے اوہنوں سہارا دیندے نیں کیوں بے باورچی خانہ اکو ہوندا اے تے ہر کوئی اوس نوں چلان لئی اپنا اپنا حصہ دیندا اے۔ جیہڑا گھٹ کما رہیا ہوندا اے اوہ بے اپنا حصہ تھوڑا وی پاوے تے سارے اوہدے حصے نوں قبول کردے نیں۔ ایس توں اڈ سانجھے خاندان دی اک ایہہ قسم وی ہوندی اے جیہدے وچ گھر دے تمام لوک اک ای چھت دے ہیٹھ رہندے نیں۔ گھر دا صحن وی اکو ای ہوندا اے پر خاندان دا کھر باورچی خانہ ہوندا اے۔ ایس صورت وچ کوئی دو جا خاندان بھکا نہیں سوند اگراک خاندان دامر دگھٹ کما رہیا ہوندا اے تے دو جا ایس گل توں آگاہ ہوندا اے تے اوہدی مالی امداد کردیندا اے۔ حدیث نبویؐ اے کہ:

”قسم اس ذات کی جس تک اپنے بھائی کے لیے وہ (بھلائی) نہ چاہے جو اپنے لیے چاہتا ہے۔“ (8)

آپؐ نے واضح کر دتا کہ جیہڑا دو جیاں دی مدد کردا اے لوڑ ویلے کم آؤندا اے، اللہ تعالیٰ اوہدا کفیل ہو جاندا اے۔ اللہ رب العزت ایس ایثار تے جذبہ ہمدردی تے خیر خواہی دا اجر قیامت دیہاڑے عطا کرے گا۔ سانجھے طرز دے خاندان وچ رہن والے اک دو بے دے بہترین ہمسائے ہوندے نیں۔ غلام فاطمہ ہوریں موجب:

”مشرک خاندان والے اک دوجے دے ہمسائے وی ہوندے نیں ایس طرح مشکل ویلے باہر دے لوکاں کول امداد لئی نہیں جانا پیندا۔“ (9)

رشتیاں دا احساس مخلوط خاندان والے لوکاں وچ ایسا نہیں ہونداجناں سانجھے خاندان دے جیناں وچ ہوندا اے یعنی سانجھا خاندان رشتیاں دے احساس دی ڈھیر سوہنے ڈھنگ نمائندگی کردا اے۔ اچ معاشرہ مغرب زدگی پاروں بے راہ روی دا شکار اے۔ کیبل، انٹرنیٹ تے بے حیائی دے دوجے آلیاں نوجوان نسل نوں بہکا کے رکھ دتا اے۔ مایاں دے کماں کاراں تے ٹرجاون گروں نوں نسل ایہناں شیواں دا غلط ورتار کر دی اے۔ ایہہ اک گھردی نہیں ہر گھردی کہانی اے جیہدے پاروں پنجاب وسیب بے راہ روی دا شکار ہو رہیا اے۔ سانجھے خاندان دی طرز والے خانداناں وچ ایہہ بے راہ روی گھٹ اے کیوں جے گھر داوڈا کڑی نظر رکھدا اے۔ سانجھے بڑ وچ رہن والیاں وچ احساس ذمہ داری ڈھیر ہوندا اے ہر جی اندر احساس ہوندا اے کہ اوہ گھر چلان لئی اپنی ذمہ داری پوری کرے۔ صوبہ عثمان دا آکھنا اے:

”سانجھے خاندان وچ رہن والے افراد وچ احساس ذمہ داری بہت زیادہ ہوندا اے۔“ (10)

سانجھے بڑ وچ رہن والیاں دے کم دی نوعیت ونڈی تے ہوندا اے جس پاروں گھر دے اک بندے تے سارے کم دا بھار نہیں ہوندا۔ گھر دے ہر جی دی نظر بالاں اُتے ہوندا اے تے اوہناں نوں زندگی گزارن دے سوہنے طریقے سکھاندے نیں۔

رب سوہنا بندے نال ڈھیر پیار کردا اے بندے نوں جس گل توں روکيا اوہ بندے دے نقصان پاروں اے۔ ہر منع کیتی گل وچ اللہ دی کوئی نہ کوئی حکمت اے۔ سانجھے خاندانی نظام وچ اللہ دی رضا نہیں ایس پاروں ایہدے ڈھیر نقصان وی اے۔ ایس نظام نال ودھیریاں برائیاں، لڑائیاں، جھگڑے، فساد پھٹدیاں نیں۔ سانجھے بڑ دی بنیادی خامی اے کہ کئی واری بے معنی گلاں فساد دا کارن بن دیاں نیں۔ بڑ وچ بغض، کینہ، عداوت تے حسد ورگیاں برائیاں جنم لیندیاں نیں۔ حسد توں بچن دی مسلماناں نوں تاکید کیتی گئی جے کوئی جی ایہہ خواہش تے آرزو رکھے کہ رب دیاں ساریاں نعمتاں دوجے کولوں کھو لوے تے آپ لے لوے تے ایہہ حسد اے۔ چغلی تے غیبت ورگیاں برائیاں وی سانجھے خاندانی نظام توں ودھدیاں پھلدیاں نیں۔ دوجے اگے کرنا پٹھ پچھے برائی کرن نوں اللہ تے اوہدے رسولؐ نے منع فرمایا اے۔ سانجھے بڑ وچ اجہیاں ڈھیر برائیاں پائیاں جاندیاں نیں جیہڑیاں گناہ دے زمرے وچ آوندیاں نیں۔ بندہ ایہناں گناہواں دا جانوں نہیں ہونداتے اپنے اعمال نامے سیاہ کر داجا جاند اے۔ بدگمانی، تجسس، لک کے دوجیاں دیاں گلاں سننا وی سانجھے بڑ وچ رہن والیاں دیاں خصلتاں نیں۔ بدگمانی گناہ دے زمرے وچ آتندی اے کیوں جے بدگمانی دا مطلب کسے بندے بارے بلا سبب خیال ظاہر کرنا اے۔ یاں دوجے بارے غلط رائے رکھنا۔ دوجیاں دے معاملیاں وچ ٹوہ لانا، جستجو کرنا کسے دا ذاتی خط پڑھنا، چوری چھپے گلاں سننا بد اخلاقی اے۔ ایہناں گلاں نال معاشرے وچ ڈھیر ہنگامہ تے فساد برپا ہوند اے۔ بہتان یا الزام تراشی وی سانجھے ساج وچ

موجود ہوندی اے جیسے ٹبر وچ رہن والے اللہ تے اوہدے رسول دے حکم توں بے خبر اک دوہجے تے الزام دھر دے بھل جان دے
نیں کہ ایہہ وڈا گناہ اے۔ منافقت سانجھے ٹبر وچ ودھیر پائی جاندی اے منافق اوہ اے جیہڑا بظاہر مسلمان ہوندا اے پر اوہدی چاہ
دوجیاں نوں آپس وچ لڑان دی ہوندی اے۔ اک دی برائی دوہجے تیکر اپڑان دے جتن وچ اوہ بغض، کینہ تے عداوت پیدا کر کے فساد
کھلاردا اے جیسے لوکاں دی سزا قیامت دے دن رسوائی تے ذلت ہووے گی۔ برے دوست دی صحبت چنگے نون وی برا کر دیندی اے۔
ایسے طرح ہر ویلے اک دوہجے نال رہن نال بچے اک دوہجے دیاں برائیاں سکھ لیندے نیں کیوں جے برائی وچ ڈھیر کشش اے۔
چنگیاں خصلتاں گھٹ تے بھڑیاں خصلتاں بوہتیاں اک دوہجے کولوں لیندے نیں۔

سانجھے نظام دے اثر ہیٹھ بالاں دی تربیت وچ اوکڑاں داسا مناکثر ماداں نوں کرنا پیندا اے۔ ہر ماں اپنے طریقے نال بچے دی تربیت کرنا
چاہندی اے پر سانجھے ٹبر وچ ماداں نوں اوہ حیثیت نہیں ملدی جو اک ماں نوں ملنی چاہیدی اے۔ جے ماں بچے نوں ضد توں منع کرے
تے دو جاوہدی ضد پوری کر دیندا اے جس سببوں ماں داکر دار ثنائی حیثیت داکیس وٹ لیندا اے۔ بزرگ بالاں اُتے بے جا پابندیاں
لانڈے نیں۔ بے جاروک ٹوک بال نوں بد تمیزی ول پریردی اے جس توں اوہنوں چھوٹے وڈے داکوئی ادب لحاظ نہیں رہندا۔
بد اخلاقی دی وجہ ایہہ نظام ای اے۔ سانجھے ٹبر وچ حکمران جدوں دو فریقوں وچ فیصلہ کردا اے تے اک فریق نال نا انصافی ضرور ہوندی
اے۔ ایس طرح اک بھراتے ظلم ہو جاندا اے۔ ایس بارے حدیث نبویؐ اے:

”جس نے اپنے بھائی پر ظلم کیا ہو تو اس کو چاہیے کہ آج ہی اس سے پاک ہو لے اس دن سے پہلے کہ اس کے پاس دینے کو نہ دینار ہو گا نہ
درہم، ظلم کے بدلہ مظلوم کو ظالم کی نیکیاں دلوائی جائیں گی۔“ (11)

"An example of extended family living together would be a husband and a wife,
their children, and the husband parents. (The children's grand parents)." (12)

سانجھا خاندانی نظام اوہ اے جیہدے وچ بیوی، کھسم، بالاں تے کھسم دے مایاں دا بچیاں نال رل کے رہن نال تشکیل پاندا اے۔ جیہدے
سانجھے ٹبر دی اسلام اجازت دیندا اے کیوں جے سوہرا زنائی لئی پیو دی تھاں اے تے اوہ زنائی لئی محرم قرار دتا گیا اے ایس پاروں
اسلام نے مایاں دی خدمت کرنا اولاد داسب توں وڈا فرض قرار دتا اے۔ مایاں دی خدمت اوہناں نال صلہ رحمی، شفقت تے محبت
کرن دی تاکید قرآن تے حدیثاں وچ تھاں تھاں تے دسدی اے۔ شرک نال دو جا کبیرہ گناہ مایاں دی نافرمانی قرار دتا گیا اے۔ مایاں
دی خدمت نہ کرن والے دی معافی نہیں اے۔ جہاد اُتے مایاں دے حقوق نوں ترجیح دتی گئی اے۔

زنائی دا پردہ خاوند، پیو، سوہرے، اپنے تے کھسم دے بھراواں، بھنویاں تے بھتیجاں لئی نہیں باقی سب نال اے۔ خاوند دے پیو نوں
زنائی لئی محرم قرار دتا گیا اے پر خاوند دے بھراواں نوں نہیں تے نامحرم زنائیاں تے مرد اک چھت ہیٹھ نہیں رہ سکدے ایس توں اڈ
چاچے، تائے، پھوپھیاں وغیرہ دے بال وی آپس وچ نامحرم نیں اوہناں دا آپس وچ پردہ اے جد سارے اکو گھر رہندے نیں تے بے

پردگی ہوندی اے جد کہ اسلامی اصولاں رجھوں اپنے بالاں دابستروی اک خاص عمر توں بعد وکھر کر دین دا حکم اے۔ اسلام دادیا طرز حیات تے رہن دے طریقے موجب کھسم، بیوی، بچیاں تے کھسم دے مایاں نال گھرانہ بن دا اے۔

پنجاب وچ جیہڑا سا نجھا خاندان رائج اے اوہ اسلام دے اصولاں دے اُلٹ اے۔ ایہہ نظام ہندو دھرم دے اثر ہیٹھ مسلماناں وچ آیا۔ اسلام دی بنیاد رکھن والے حضرت محمدؐ نے جس طریقے نال زندگی گزارن دا حکم دتا اوہدے مطابق جیہڑا سا نجھا خاندان پنجاب وچ رائج اے اوہ غلط تے شریعت دے خلاف اے۔

سانجھے بڑو وچ رہن والا نفسیاتی الجھناں تے اعصابی دباؤ دا شکار ہو جاندا اے۔ اجے بڑا راج کل لبھدے نہیں پر جیہڑے ہن نہیں اوہ ایس نظام توں بیزار تے اکتائے جاپدے نیں۔ قرآن مجید دی آیت وچ مذکور اے کہ کس قسم دے خاندان دی اسلام اجازت دیندا اے:

”مسلمان عورتوں سے کہو کہ وہ اپنی نگاہیں نیچی رکھیں اور اپنی عصمت میں فرق نہ آنے دیں اور اپنی زینت کو ظاہر نہ کریں سوائے اس کے جو ظاہر ہے اور اپنے گریبانوں پر اپنی اوڑھنیاں ڈالے رہیں اور اپنی آرائش کسی کے سامنے ظاہر نہ کریں سوائے اپنے خاوندوں کے یا اپنے والد کے یا اپنے خسر کے یا اپنے لڑکوں کے یا اپنے خاوند کے لڑکوں کے یا اپنے بھائیوں کے یا اپنے بھتیجیوں کے یا اپنے بھانجوں کے یا اپنے میل جول کی عورتوں کے۔“ (13)

اسلام نے مسلماناں نوں حیاتی لنگھاؤن لئی بڑے سوہنے، سنہرے تے سادے اصول دتے نیں۔ جیہناں تے عمل کر کے حیاتی دنیا تے آخرت دونوں وچ آدمان پاسکدی اے۔

سانجھے خاندان تے رہتل دا نظام بطور رواج پنجاب وچ ڈھیر اے وڈو ڈیرے ایس نظام نوں چنگا جاندا اے سن ایس نظام نوں ڈھیر وڈیا یا جاندا اے۔ سارے بھرار مل اک چھت ہیٹھ رہندے جیہڑے ایس نظام توں اک اک کر کے وکھ ہو جاندا اے۔ اوہناں نوں چنگی نظریں نہ جاپیا جاندا۔ معاشرے وچ علمی پسار پاروں نویں نسل پڑھ لکھ کے شعور پائی اے کہ طلاق توں اڈ کنہاں سماجی برائیاں دے پنگرن نال خاندان اسلامی اصولاں توں باہر ہو رہے نیں۔ بر صغیر وچ مسلم سماج اتے ہندو دھرم دے گوڑھے سائے ویکھن نوں ملدے نیں۔ ایسے پاروں پنجابی وسبب تے ثقافت وچ سانجھے خاندانی نظام نوں مڈھلی حیثیت حاصل اے۔ ایہہ سانجھے پنجاب دی ثقافت دی خصلت جانی جاندی اے۔ اول روز توں پنجاب دی دھرتی دھاڑیاں دے غلبیاں دا شکار رہی۔ جیہڑے ایہتھے اپنی اپنی ثقافت دے کجھ نشان ضرور چھڈ گئے۔ سانجھے خاندانی نظام نوں ”صوبلی خاندان Joint Family System“، Extended Family یاں House Hold

Family آکھیا جاندا اے۔ ایہہ اجیہا خاندان ہندو اے جیہدے وچ میاں بیوی تے بالاں توں اڈ ٹیریاں خاندان دے دوجے جی وی رل مل رہندے نیں۔ سانجھا خاندانی نظام وی ایسے رسم و رواج دا حصہ اے۔ گرچہ ہر خطے دا خاندانی نظام ثقافت تے رہتل بہتل پاروں چلدا اے۔ مشرقی یورپ وچ اٹھارہویں صدی دے ہندواں وچ آج وی خاندانی اکٹھ دا ڈھیر رواج اے۔ ایہہ نظام پاکستان خاص کر

پاکستانی پنجاب وچ ہندواں دے اثر ہیٹھ رائج ہویا۔ اگرچہ اکٹھ دا ایہہ نظام بھائی چارے داسر خیل اے۔ اک دکھیاں تکلیف وچ ہوئے تے سارے اوہدار دمحسوس کر کے بے چین ہو جانداں نیں۔ حدیث موجب سارے مسلمان آپس وچ اک پنڈے وانگ نیں جھدے اک حصے نوں تکلیف اپڑے تے سارا پنڈا تکلیف محسوس کر دا اے۔ بھائی چارے تے لوکاں دی سانجھ ورتا ملکی سطح تے ریاست نوں مستحکم کر دی اے۔ اسلام نے کجھ تھاواں تے ڈھیر سانجھ دی ممانعت کیتی اے۔ اقبال چوہدری موجب:

”صبلی خاندان میں بھائی، بہن، چچیرے، نمیرے، خلیرے، پھپھیرے اور دادا دادی ہوتے ہیں۔“ (14)

پنجابی رہتل تے سانجھے خاندانی نظام دی آپس وچ ڈونگھی سانجھ اے۔ پنجاب دی دھرتی ایس نظام دی ڈھیر سوہنی تے من کھویں ترجمانی کر دی اے۔ پنجاب وچ لکھے جاوے والے قصے، کہانیاں، افسانے، ڈرامے ڈھیر نیں جیہڑے حیاتی لنگھاون دے سانجھے نظام دے آگو نیں۔ قصہ وارث شاہ دی ہیر دا ہونے یاں میاں محمد بخش دی سیف الملوک دا، رفعت دے افسانے ہون تے بھاویں سجاد حیدر دے ڈرامے کئی صدیاں پچھوں توں ای سانجھے ٹہرتے خاندانی نظام دا اچارن سنگھنا ٹریا آ رہیا اے۔ وارث شاہ موجب:

بھائیاں باجھ نہ مجلساں سوہندیاں نیں تے بھائیاں باجھ بہار ناہیں
بھائی مرن تاں پوندیاں بھج بانہاں بھائیاں باجھ پرہے پروار ناہیں (15)

ایسے طرح میاں محمد بخش ہوراں اپنے ڈھیر شعر ماں پیو، بھراواں بھیناں بارے گھڑے کیوں جے سانجھا خاندانی نظام ماییاں تے بھیناں بھراواں دی رلت نال بن دا اے۔ جس ویلے شہزادہ سیف الملوک اپنے ٹہرتوں وچھڑ گیا اوس ویلے میاں محمد بخش کجھ ایس ڈھبوں لکھدے نیں:

ایہو درد میرے دل آئے رو رو کوکاں ماراں
ماپے بھیناں بھائی باجھوں ناں میں جھٹ گزراں (16)

سانجھے خاندانی نظام بارے پنجابی زبان تے ادب وچ ڈھیر محاورے تے اکھاں نیں جیویں ”اپنا مارے گاتے چھاویں ای سٹے گا“ یاں ”شریک لادے لیک پیجے جتھوں تیک“ پنجاب وچ پد ر سری طرز دا سانجھا خاندانی نظام رائج رہیا جیہدے وچ چودھر ٹہر دے وڈیرے مردنوں حاصل ہوندا اے۔ سربراہ اپنی مرضی اپنے بیوی بچیاں، پوترے پوتریاں تے خاندان دے دو جے جیناں اُتے تھپدا اے۔ اقبال چوہدری موجب:

”خاندان کا سربراہ اپنے اختیارات میں تحکم پسند اور مطلق العنان ہوتا ہے۔“ (17)

ایس نظام وچ میاں بیوی دے ازدواجی رشتے دی تھاں ماییاں، بھین بھراواں یعنی خونی رشتے دی ڈھیر اہمیت ہوندا اے ایجیہ ٹہر وچ ہر جی اپنی لیاقت پاروں ٹہر لئی حصہ پاؤندا اے۔ اکثر بڈھے تے بے روزگار جیہڑے کما نہیں سکدے اوہناں دی ایس نظام راہیں چنگی

کفالت ہو جاندی اے۔ سانجھے ٹبر دا وڈا کارن غربت اے۔ اکثر ٹبر گھر دے خرچے پورے نہ ہون دے خوف نال سانجھے رہندے نیں۔ اک خام خیال ایہہ وی اے کہ سانجھا خاندانی نظام اُچے طبقے لئی اے کیوں جے ایس نظام نوں چلاون لئی ڈھیر سرمایہ یاں خرچہ درکار ہوندا اے۔ اک ہور سانجھ ایہہ کہ ڈھیر لوک اپنے جدی پشتی گھر چھڈنا پسند نہیں کر دے سکوں نسل در نسل اوہی گھر وچ رہنا چاہندے نیں۔ ایہدی مثال لئی مرید کے دے اک ٹبر دا جائزہ لٹا گیا جیہڑا ”مجاہد خاندان“ اکھواندا اے۔ 6 بھرا اپنے ٹبراں نال اکٹھے رہندے سن بعد وچ اولاد جوان ہون توں بعد اوہناں دے بیوی بچے وی اوہی ٹبر دا حصہ نیں۔ William Goode موجب:

"Male persons who have right to the products of the family property, which was supposed to be passed down intact from one generation to the next." (18)

پاکستانی پنجاب وچ رائج مشترکہ خاندانی نظام وچ اکثر بچیاں دے ویاہ خاندان وچ ای کیتے جاندے نیں۔ البتہ پنجاب دے شہراں وچ اکٹھے رہن دار و اج بہت گھٹ گیا اے۔ نویں نسل وکھرے خاندانی نظام نوں پسند کر دی اے۔ معاشرتی اتھل پھل تے ترقی نے صوبہ پنجاب نوں ڈھیر متاثر کیتا اے۔ جد کہ پنڈاں، گرانواں وچ اکٹھے دے نظام دار و اج اج وی ڈھیر اے۔ اوہتھے خاندان دے جیہاں وچ اپنائیت، پیارتے احترام ہوندا اے۔ اک دوجے داد کھ درد سمجھدے نیں تے خوشی غمی، دکھ سکھ وچ شریک ہوندے نیں۔ سانجھ خاص خاندانی سانجھ وچ چنگ مند دونویں ہوندے نیں۔ ہر عمل دے منفی مثبت دونوں پرت دسدے نیں۔

خاندانی سانجھ راہیں دکھ سکھ دی سانجھ، خوشیاں غماں دی سانجھ واضح دسدی اے کسے جی دی موت نال ٹبر تتر بتر ہو کے رلدا نہیں جیہاں نوں سہارا دین لئی ٹبر موڈھالاؤندا اے۔ علیحدگی یا طلاق دی صورت وچ وی ٹبر معاشرتی کھلار دا نشانہ نہیں بن دا۔ ہندو دھرم دا تراشیدہ سانجھا خاندانی نظام اگرچہ شریعت محمد ﷺ دے خلاف اے۔ ایس نظام وچ چنگیاں دے نال ڈھیر برائیاں نیں۔ گل رخ سعید موجب:

”اس سے مراد قریبی رشتہ داروں کا ایسا گروہ ہے جو اکٹھے رہتے اور خورد و نوش میں شرکت کرتے ہیں اس کے ارکان کی زبان مذہب اور ثقافت میں یکسانیت پائی جاتی ہے۔“ (19)

اسلامی اصولاں دے مطابق ایس نظام وچ سب توں پہلے زنانیاں دے پردے دے مسئلے ابھر دے نیں۔ اسلام وچ سوہرے توں پردا نہیں پر دیور جیٹھنا محرم نیں اوہناں توں پردا واجب اے۔ پنجاب وچ رائج سانجھے ٹبراں وچ دیور جیٹھ کولوں پردا نہیں جد کہ اسلام وچ دیور نوں ”شر“ قرار دتا گیا اے۔ موجودہ دور وچ اکثر بھرجائیاں دی اپنے خاوند توں ودھ ساکاداری دیور نال ہوندی اے۔ معاشرتی خرد اوہدوں پھٹدا اے جدوں دیور بھرجائی دی لڑائی نکیاں نکیاں گلاں توں چھڑ پیندی اے تے لڑائی قتل و غارت تیکر اپڑ جاندی اے اجیہاں اکثر خبراں اخباراں راہیں دسدیاں نیں۔

”گھریلو تنازعہ پر بھابی کو گلا دبا کر مار ڈالا۔“ (20)

اگرچہ خاندان سماج دا مڈھلا گروہ ہوندا اے۔ حیاتی ہرجی دے خاندان دوالے ہی گھمندی اے۔ پرانے زمانے تے اک دے دور ہر اک وچ خاندانی نظام رائج رہیاتے ہے پر ویلے دے نال نال ایہدے وچ بدلاوا آوند ا رہیا۔ خاندان کسے وی قوم دی ثقافت اچارن وچ اہم کردار ادا کردا اے کیوں جے خاندان یاں ٹبراجیہا مختصر گروہ ہوندا اے جیہڑا عام طور تے ماں پیوتے بالاں نال بن دا اے۔

خاندان اجیہا ادارہ اے جیہڑا کسے وی دو جے ادارے توں ودھ فرائض سرانجام دیندا اے۔ ایہداسب توں وڈا فرض بال بچے دی پرورش اے۔ بالاں دی تربیت، بھائی چارہ دوستی، خلوص، کسے وی سماج دے ٹبر دا مڈھلا فرض اے۔ حتیٰ گل ایہہ کہ بالاں دی مڈھلی تعلیم وی خاندان یاں ٹبر نال مشروط اے کیوں جے ماں دی گود بال دی پہلی درسگاہ ہوندی اے۔ Robert borns موجب:

"The family provides an identity for its offspring racial, ethic, religious, socio-economic and gender rules". (21)

پر ارج دے زمانے خاندانی فرض دی تھان نرسری سکولاں لے لئی اے۔ اگرچہ خاندان وڈا چھوٹا ہو سکدا اے ایہدے وچ سانجھاتے وکھرا دونوں نظام ہی رائج ہو سکدے نیں۔

References

1. Brniet dens, Pakistani Muashara aur Saqafat, P:131
2. T.B.Bottomore, Sociology, London: George Allen and Unwill Ltd, P:171
3. Sgar Ahmad, Class and Power in a Punjabi Village, Lahore: 1977, P:44
4. Abwa Ali Mododi, Parda, Lahore: Islamic Publication Ltd. 1967, P:236
5. Brniet dens, Pakistani Muashara aur Saqafat, 1965, P: 131
6. Arshad Ferz Poori, Paidu Ty Shehri Waseba, 1980, P:22
7. Hameed ullah , Doctor, alolaio walmrjan, Lahore: Sheikh Muhammad Bashir and Sons, P;352
8. Ibid P:347
9. Ghulam Fatima (Interview), , Mujahid house (Mujahid Family), Mujahid Street, Bnagla Stop G.T road Muridky, 2015
10. Sobia Usman, (Interview) (Mujahid Family) , 2015
11. Hameed ullah , Doctor, alolaio walmrjan, Lahore: Sheikh Muhammad Bashir and Sons, P;346
12. David Knox, Choices in Relationships an Introduction to Marriage and the Family Austrailia: Thomson, 2005, P:8
13. Muhammad Rfai (Translator), Quran Majeed, Lahore: Deeni Kutab Khana, P:425
14. David Knox, Choices in Relationships an Introduction to Marriage and the Family Austrailia: Thomson, 2005, P:8

15. Sally Wehmeier, Oxford Advanced Learner's Dictionary, London: Oxford University Press, P: 834
16. Muhammad Rfai (Translator), Quran Majeed, Lahore: Deeni Kutab Khana, P:424
17. Muhammad Iqbal Chaudhary, Pakistani Muashara, Lahore: Aziz Publishers, 1982, P:131
18. William J. Goode, The Family, New Dehli: 2007, P:107
19. Gul Rukh Saeed, Social Work, Lahore: Aitasam Publishers, 2003, P:80
20. Roznama Awaz, 19 April 2011, P:2

SCRR